

RƏVANƏ ELŞAD qızı QƏHRƏMANOVA
Bakı Dövlət Universiteti (magistrant)

TÜRKİYƏDƏ İCTİMAİ MÜHİT VƏ XALİDƏ ƏDİB YARADICILIĞI

Türkiyə XIX əsrdə olduğu kimi XX əsrin əvvəllərində də ictimai, siyasi, ədəbi hadisələrlə zəngin bir dövr olmuşdur. Milli mübarizə nəticəsində ələ edilən qələbə İstiqlal döyüşünə, işğalçı qüvvələrinin boyunduruğundakı millətə ümid mənbəyi olmuşdur. Tamamilə, müstəqil bir dövlət olmaq uğrunda mübarizə yeni türk dövlətinin əsasını qoydu. Fövqəladə şərtlər altında mübarizə tarix səhifələrində yerini aldı. Bütün müstəmləkə millətlərinə nümunə olan Qurtuluş Döyüşü, Türk dövlətinin bütün dünyada qəbul edilməsini təmin etdi. 5 May 1919-cu ildə İzmirin Rumlar tərəfindən işğalı ilə başlayan və üç il fasiləsiz davam edən Milli Mübarizə dövründə Anadolu xalqı hər yerdə müharibə aparır və düşmənlərini torpaqlarından qovmağa çalışmışdır. Bu müqəddəs bir mübarizədir və şair və yazıçılar qələmləri ilə bu mübarizəyə qatılırlar. Hərbçiləri təşviq edən, cəmiyyəti həyəcanlandıran, keçmişi mühakimə edən yüz minlərlə şeir, hekayə, məqalə, oçerk, roman yazırlar. Milli Mübarizə, Mondros müqaviləsindən sonra Avropanın işğalçı dövlətlərinə qarşı müstəqillik müharibələrinin ümumi adıdır. 1918-1923 illəri əhatə edən dövr, millətin istiqlalının Türk milləti uğrunda mübarizə apardığı dövr kimi yozulur. Ehtiyac yaşayan insanlar, kəndlilər və şəhər sakinləri ilə birləşərək həyatları üçün Müstəqillik Müharibəsini uğurla qazandı. İstiqlal döyüşü, Milli Mübarizə dövrü türklərin dastanıdır. Yuxarı təbəqədən aşağı səviyyəyə qədər olan qadınlar və kişilər döyüş meydanında və cəbhənin arxa hissəsində birləşdilər və qələbə yoxsulluq içində əldə edildi.

Milli Mübarizə dövründə müəlliflər “Sərvəti-Fünun”, “Fəcri-ati” icmalarında və Milli ədəbiyyat hərəkətində iştirak edən şair və yazıçılardır. Milli mübarizə dövrünün ədəbiyyatı Milli ədəbiyyatın prinsiplərinə uyğun inkişaf etmişdir. Millət tərəfindən var olma mübarizəsi mövzusunda ədəbi əsərlərə Milli mübarizə ədəbiyyatı deyilir. Bu ədəbi əsərlərdə yaşanan hadisələrin əks-sədaləri, şair və yazıçıların həssaslığına əks olunması izah olunur, azadlıq, müstəqillik, qəhrəmanlıq, vətən və millət kimi mövzular müzakirə olunur. Əsərlərdə əsas meyar Qurtuluş Müharibəsini təsvir etməkdir. Bir sözlə, bu bir İstiqlal Döyüşü ədəbiyyatıdır. İstiqlal Döyüşünü nəql edən və yazıları ilə bu müharibəyə qatılan sənətkarların əsərlərindən ibarət olan Milli mübarizə dövrü türk ədəbiyyatı dil və sənət baxımından Milli ədəbiyyat dövrünün davamıdır. Vətən, müstəqillik, türk tarixindəki qəhrəmanlıq, İstiqlal döyüşü, onun xalqa əks olunması və Atatürk, Cümhuriyyət sonrası Qurtuluş döyüşü türk ədəbiyyatının mövzudur.

Xalidə Ədib Adıvar qələmə aldığı ilk yazıları ilə həm II Əbdülhəmid dövründə, Milli mübarizə və Cümhuriyyət dövründə tanınan qadın yazıçılardandır. “Türk Ocağı” dərnəyinin nümayəndəsi olaraq apardığı fikri mübarizə, Camal Paşa ilə getdiyi Suriyada türk məktəb açmaq üçün apardığı elmi mübarizə, mübarizə illərində orduya qoşularaq cəbhədə əsgər, xəstəxanada tibb bacısı olaraq apardığı mübarizə onun həyatı boyunca apardığı mübarizələrin bir hissəsini təşkil edir. Səslərini dərnəklər vasitəsi ilə və ya geniş kütlələri oyatmaq və hərəkətə gətirmək üçün yazı fəaliyyətləri ilə məşğul olan, dövrdə iz qoyan türk qadın yazıçısı Xalidə Ədib Milli Mübarizəni od, qan və utancla təkbətək yaşamışdır. Xalidə Ədib təkcə işğalçı dövlətlərin türk torpaqlarını işğal etməsindən danışmır. Qanlı bədənini daşıyarkən qadınlarımızı əldən utanc verici hücumlardan da danışır. Avropa dövlətləri tərəfindən yoxsulluq və müxtəlif bölgələrin dağıdılması qarşısında Osmanlı Dövləti ümitsizliyə qapılaraq təslim bayrağını qaldırmaq üçün müdafiə etdi, müqavimət fikri qurultaylarda tədricən uzaqlaşan konqreslərdə gündəmə gəldi. Qərbin təhsilinə və qadınların geyinməsinə heyran olan Xalidə Ədib buna əsərlərində çox yer verdi. Xalidə Ədib avropalıların türklərə olan münasibətini müşahidə etdikdən sonra millətində bir maraq yaranır. Bunu yazılarında da görmək mümkündür. Anadoluya çatmazdan əvvəl İstanbulda qarşılaşdığı insanlarla iç-içə oldu, onu tanıdı və döyüşkən ruhlarını kəşf etdi. Beləliklə, əsərlərində millətinin cəsur ürəklərini, vətənpərvər və mübariz şəxsiyyətlərini tərifləyir və tərənnüm edir.

Xalidə Ədibin qəzet və ədəbiyyatın müxtəlif janrlarında əsərlər yazması da ədəbi mübarizəsi olmuşdur. İlk qələm əsəri Heyula romanından Həyat parçaları əsərinə qədər yazdığı bütün əsərlərində onun qələmini yalnız bir hekayədən bəhs etmək üçün yazılmadığı görülür. Xalidə Ədib həyatını inandıqları üçün yaşamağa həsr etmişdir. “Xalidə Ədibin müxtəlif avtobioqrafik romanlar sayıla biləcək olan əsərlərinin başa

düşülməsi üçün onun bioqrafiyasının bilinməsi gərəkdir” [2, s. 10]. Xalidə Ədibin yazı həyatına başladığı dövr II Məşrutıyyət dövrünə təsadüf edir. İlk yazısı 1 avqust 1908-ci ildə “Tanin” də dərc olunur. “Tanin” qəzeti ilə başlayan və sonralar “Aşıyan”, “Rəsimli kitab”, “Musavvər mühit” kimi jurnallarda yazılar dərc etdirməsi onu daha da məşhurlaşdırır. Türk qadınlarının haqlarını müdafiə edən bu yazılardan sonra məktublar alır.

“Yazıçı bir xarakter olaraq yaratdığı hər qadın ilə bərabər yaşayar və bərabər ölər. Türk qadının haqları üçün romanları ilə, universitet kürsüsündə verdiyi konfransları ilə, Milli Məclisdə çıxışları ilə mübarizə aparmış və XX əsr türk qadınına milliyyətçi bir qadın olaraq fikirləri və həyatı ilə örnək olmuşdur [1, s. 70]. 31 mart hadisəsindən sonra Xalidə Ədib qəzet və jurnallarda yalnız mənsur şeirlər, hekayələr və ədəbiyyata dair yazılar qələmə almışdır. Bu dövrdə pedoqoji mövzularda məqalələr yazmağa üstünlük vermişdir.

Xalidə Ədib Milli Mücadilə dövründə hiss etdiyi duyğu savaşı münasibəti ilə özünü göstərmişdir. “Xəstəxanaya gələrkən Sultan Əhməd meydanında dayanıb, içimdə sonsuz bir hüznə minarələrə baxaraq bir yabançı ordusunun yurdumuza girməsi ehtimalı qəlbimdə elə bir acı oyandırdı ki, üzüm üstə yatıb daşları öpmək istəyirdim. Bəli, məni bu yerdən heçbir yabançı qüvvə və təhlükə ayıra bilməzdi” [5, s. 226]. Xalidə Ədib böyüyən vətən sevgisini sonrakı illərdə Atəşdən köynək, Vurun əxlaqsıza, Dağa çıxan qurd kimi əsərlərində hisslərinin təməli roman qəhrəmanlarının qəlblərində yer almışdır. Atəşdən köynək romanında Ayşəni İzmirdən ayırmayan duyğularla Xalidə Ədibin Sultanəhməd meydanında daşları öpüb heç bir qüvvənin onu oradan qoparmayacağı hissləri eynidir. Xalq çəkdiyi sıxıntıları ilə və məğlubiyyətə rəğmən türklük fikri ilə yoğrularaq ayaqda durmağa çalışmışdır. Xalidə Ədibin Balkan müharibəsinə dair ingiliscə, həm də türkcə xatirələrində vətənpərvərdir. Xalidə Xalidə Ədibin xatirələrindən yaranlanaraq izah edilən Balkan müharibəsi Türk ocaqları və türkçülərlə münasibətləri əsasında nəzəriyyə şəklində görülən “vətən” və “millət” məfhumlarını birləşdirən ilk böyük hadisə olmuşdur.

1910-1912-ci illərdə Xalidə Ədibin ətrafındakı türkçülərlə təmas qurduğu dövrüdür. Ziya Göyaltı və ətrafındakı digər Türkçülərdən təsirlənən yazarımız, ideoloji bir roman olan Yeni Turan adlı əsərini yazdı. Dövrün önəmli türkçülərindən olan Yusif Akçura və Göyaltı ilə davamlı ünsiyyətdə olan Xalidə Ədib Ziya Göyaltının pərəstişkarıdır. Ancaq bir-birlərindən siyasi fikirlərinə görə fərqlənirlər. Xalidə Ədib, II Konstitusiyaya Monarxiyasından sonra mətbuatda baş verən hadisələrə Yeni Turan adlı əsərində geniş yer verir. Müəllifimiz, türkçülüynün təsiri altında həm Osmanlı İmperiyasının qorunub saxlanılacağını, həm də sağlam bir Türk milliyyətçiliyinin meydana çıxacağını yazdığına inanırdı. Yeni Turan romanında Turanizm-Türkçülük fikrinin müdafiə olunduğu görülsə də, onun “mərkəzsizləşmə” fikri ilə birlikdə verildiyi görülür. Ziya Göyaltıdan təsirlənməsi onun bütün düşüncələrində özünü göstərmişdir. Xalidə Ədib Ziya Göyaltının “Dünya Türk Birliyi” düşüncəsini siyasi olmaqdan çox mədəni bir ideal olaraq təsvir etmiş və həmçinin, bəzi fikirləri də ömrünün sonuna qədər mühafizə etmişdir. Xalidə Ədibin dəstəklədiyi fikirlərdən bəzilərinə biri də hars olmuşdur. O, ədəbi əsərlərinin bəzilərinə türkçüləri, klassik musiqini və Qərb musiqisindən bəhs etmişdir. Xalidə Ədibə görə ideal musiqi və ideal mədəniyyət ancaq köhnə ilə yeni, xalq musiqisi ilə klassik musiqini, xalq mədəniyyəti ilə qərb mədəniyyətini birləşdirmək yolu ilə mümkün ola bilər. 1918-ci ildə “Türk Ocağı”na müxtəlif yazılarla qatılan Xalidə Ədib Cenevrə Türk Yurduna yazdığı bir yazı və Yeni Turan romanına görə “İkinci Yurdçular Dərnəyi” tərəfindən “Türklərin ulu anası” adı verilir.

Xalqın ideoloji bir roman olaraq təsir göstərmiş olan Yeni Turan qiymətləndirilir, bir çox yerlərə Yeni Turan adı verilməyə başlayır. Əsərin əsas qayəsi Türkiyədir, məhəbbət mövzusu da roman janrında yazıldığı üçün əks olunmuşdur. Əsərlərində qadına qarşı şiddət, cəmiyyətdə yeri kimi məsələlərə yer verən yazıçı qısa zamanda Yeni Turan əsəri ilə qadına verdiyi dəyərə görə tanınır. Yeni Turan qadınlara təhsil verir, onları çalışdırırdı. “Tanin” qəzetində yazılarına qarşı etirazlara görə Ədib İngiltərəyə getməli olmuşdur. Bir müddət sonra İstanbula gəlməsi ilə vətənə xidməti başlamışdır. Müəllim kimi çalışan, konfranslar təşkil edən Xalidə Ədib Balkan müharibəsindən sonra Təal-i Nisvan cəmiyyətində tibbi yardım işçisi kimi fəaliyyət göstərir. “Türk Ocağı” qəzetində yazılar dərc etdiyi dövrdə Ziya Göyaltı ilə tanış olmuşdur. Ziya Göyaltının milliyyətçilik fikirləri baxımından Yeni Turan romanının yazılmasında təsiri olmuşdur. Göyaltının təsiri olan gerçəkləşməsi istənilən ideyaların o dövrün düşüncəsinə görə tamamilə gələcəyə aid əsərdir. Yeni Turan heç şübhəsiz bir utopiya idi və bütün utopiyalar kimi yerinə yetirilməsi mümkün olmayan qayələri vardır. Bu əsər qadınların rəy sahibi olacağı, həyat və insan münasibətlərinin müntəzəm ola biləcəyi bir dövrü təxəyyül edirdi. Türk qadını qəlbində cəmiyyətə qarşı məhəbbətin dolu olduğu bir zamanın həsrətini çəkir. Xalidə Ədibin ideal olaraq Türkiyə qadınlarının işinə Qərb tərzini təhsili, qərb tərzini hüquqları, qərb tərzini milli və xalqın tarixi şüuru ilə coğrafiya kostümlərindən meydana gələcək, insanları bütün dinlərin və ölümlülərin

məsuliyyət hissi ilə doldurduğunu xəyal edir. Xalidə Ədibin əsərində vurğuladığı bir başqa məqam da cəmiyyətdə çoxdan bəri davam edən köhnəlik-yenilik münaqişəsidir.

Xalidə Ədibin əsərlərini təhlil etdikdə türk xalqının və qərb dövlətlərinin özünü göstərir. Türk millətinin dünənini və bugününü əks etdirdiyi “Türkiyədə Şərq-Qərb və Amerika təsirləri” adlı əsəri real həyatı diqqətə alan əsərlərdəndir”. Hər türk mədəniyyət və təhsil baxımından daim Şərqlə Qərbin tərkibidir” dediyi əsərdə Xalidə Ədib Qərbi təfəssilatlı şəkildə əks etdirir. Milli mübarizəni siyasi, sosial və tarixi cəhətlərdən ələ alan Xalidə Ədib türk insanı üçün oyanışı və dirçəlişi vacib bilir. Daha sonra türklərə edilən əziyyətlərdən sonra Qərbin səssiz qalmasından sonra Xalidə Ədibin Qərblə bağlı fikirləri dəyişmişdir. “Qərbə doğru təkamül, hökumət və ordu quruluşunda canlı bir surətdə özünü göstərməsinə rəğmən, millətin münəvvər və xalq təbəqəsində, o günlərdə Qərbə qarşı dərin bir xəyal sükutu hasil olmuşdu. Bunda ən çox səbəb olan Yunan işğalçı qüvvələrinin əllərinə keçirdikləri yerdə xalqa edilən zülmə, Qərb hökumətlərinin və mətbuat orqanlarının sükut etməsi olmuşdur. Çünki , Qərb hökumətlərinin Türkiyədə xristianların təhlükədə olduğu zaman donanmalarını göndərmələri, xalqımız tərəfindən vaxtı ilə Qərb mədəniyyətinin insani duyğularına çevrilmişdi. Türklərin verilən sözlərə inanaraq silahlarını yerə qoyduqdan sonra xəyal qırıqlığına uğraması qərbləşmə hərəkətinə zərbə olmuşdur” [4, s. 184]. Türk milləti Milli mübarizədə varını, yoxunu ortaya qoyarkən parçalanan və əziyyətlərlə xarabəyə dönməyə Anadolu torpaqları Qərbi narahat etməmişdir. Qərb türk insanında nifrət və qisas alma duyğularını yaratdığı üçün günahkardır. Qərb türklərdən təmizlənmiş bir Anadoluya qovuşa bilmir, əksinə bu torpaqlarda, ətrafında olanlardan türklərin oyanmalarını və yeganə ölkə ətrafında bütövləşməsinə səbəb olmuşdur. Xalidə Ədibin və türk xalqının Qərb anlayışında dəyişiklik Milli mübarizənin dastanı sayılan Atəşdən Köynək romanında özündə göstərir. Romanda Qərbin ədalət duyğusu və insan haqqlarına verdiyi dəyərdən bəhs olunur. Müqəddəs bir üsyanın sonucu olaraq işğalçı qərbə edilən müqəddəs savaşın, Türk millətinin Qurtuluş Savaşının qazandığı zəfərin özündə bu millətin əsrlər boyu davam edən mübarizəsinin sonunda qazandığı zəfəri alqışlayan Xalidə Ədib Qərbə yaxınlaşmaları, hadisələrin zamana uyğun düzülüşünə fərqli baxışla yanaşmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Emel Doğramacı “Kadının Dünyası Bugünü”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1997
2. Enginün İnci “Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi” Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul. 2007
3. Enginün İnci “Mukayeseli Edebiyat”, Dergâh Yayınları, İstanbul. 1999
4. Halide Edip “Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri”, Can Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.
5. Mor Salkımlı Ev, Can Yayınları, 11. Baskı, İstanbul. 2012

Rəvanə Elşad qızı Qəhrəmanova

Türkiyədə ictimai mühit və Xalidə Ədib yaradıcılığı

Xülasə

XX əsrin əvvəlləri ədəbi, siyasi, ictimai, sosial hadisələrlə zəngin bir dövr olmuşdur. Bu dövrün türk ədəbiyyatının qadın yazıçılarından olan Xalidə Ədib Adıvar II Məşrutə dövründə yazmağa başlamışdır. Cümhuriyyətin elanından sonra türk insanı üçün dönüş nöqtəsi yaradacaq əsərlər yazmışdır. Yaradıcılığını Milli mübarizəyə, türk milliyətinə həsr edən Xalidə Ədib dövrün türkçü ziyalı qadın yazıçısı olmuşdur. Vətənin yüksəlişi üçün həm ədəbi, həm ictimai-siyasi proseslərdə iştirak etmişdir.

Açar sözlər: İctimai mühit, Milli mübarizə, Milli ədəbiyyat, Xalidə Ədib Adıvar, türkçülük

Ravana Elshad gizi Gahramanova

Social environment in Turkey and Khalida Adib's creativity

Summary

The beginning of the 20th century was a period rich in literary, political, social and social events. After the proclamation of the republic, he wrote works that would create a turning point for the Turkish people. Dedicating her work to the national struggle and the Turkish nation, Khalida Adib was a Turkish intellectual woman writer. He took part in both literary and socio-political processes for the rise of the country.

Key words: Social environment, National Struggle , National literature, Khalida Adib Adıvar, Turkism,

Ravana Elshad gızı Gahramanova

Türkiye'de sosyal çevre ve Khalida Adib yaratıcılığı

Özet

20. yüzyılın başlangıcı edebi, politik ve sosyal olaylar açısından zengin bir dönem olmuştur. Bu dönemin türk edebiyatının kadın yazarlarında olan Halide Edip Adıvar II Meşrutiyet döneminde yazmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra Türk halkı için dönüm noktası yaratacak eserler yazdı. Eserlerini milli mücadeleye ve Türk milletine adayan Khalida Adib, türk entelektüel bir kadın yazardı. Vatanının yükselişi için hem edebi hem de sosyal-politik süreçlerde yer aldı.

Anahtar sözcükler: Milli Mücadile, Milli edebiyat, Halide Edip Adıvar, Türkçülük